

DOI [https://doi.org/10.32405/2522-9931-2021-16\(45\)-224-252](https://doi.org/10.32405/2522-9931-2021-16(45)-224-252)
УДК (32.342.7)[352+354.1]+[373.5.091.4:00.4]

Лукіна Тетяна Олександрівна,

доктор наук з державного управління, професор,
головний науковий співробітник відділу моніторингу та
оцінювання якості загальної середньої освіти
Інституту педагогіки НАПН України.
Київ, Україна.

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3802-6666>
tata_lukina@ukr.net

ДИСТАНЦІЙНЕ НАВЧАННЯ В ЗАГАЛЬНІЙ СЕРЕДНІЙ ОСВІТІ В УКРАЇНІ: ДОСТУПНІСТЬ ТА РЕЗУЛЬТАТИВНІСТЬ В УМОВАХ ПАНДЕМІЇ

Анотація. У статті зроблено аналітичний огляд сучасного стану забезпечення доступності загальної середньої освіти в процесі реалізації дистанційного навчання в умовах пандемії, що зумовлена поширенням COVID-19. На основі узагальнення даних державної статистики України, результатів численних опитувань учасників освітнього процесу, емпіричних досліджень зарубіжних вчених виявлено і обґрунтовано сукупність передумов, які є необхідними для забезпечення реалізації конституційного права на освіту, зокрема загальну середню, що надається у дистанційній формі. Серед них: наявність в учнів і вчителів необхідного технічного приладдя, вільного і рівного доступу до якісного і надійного Інтернет-зв'язку; достатній рівень сформованості цифрової грамотності учасників освітнього процесу; наявність адаптованого до потреб вчителів і учнів електронного освітнього середовища та якісного методичного забезпечення для проведення онлайн занять. Виявлено наявність спільних для більшості країн світу суттєвих обмежень у можливостях залучення до дистанційного навчання під час пандемії осіб з сільської місцевості, дітей з родин, що мають двох і більше дітей, а також тих, хто не мають в особистому використанні персонального комп'ютера або ноутбука, а також вчителів старшого віку. Наголошено на необхідності відновлення в Україні системи моніторингу якості освіти з розгалуженою територіальною структурою через відсутність репрезентативної інформації про актуальні проблеми реалізації дистанційного навчання. Аналіз набутого упродовж 2020–2021 років досвіду використання у закладах загальної середньої освіти дистанційної форми навчання

виявив низку проблем політико-правового, технічного, технологічного, професійного та морально-етичного характеру. Сформульовано низку рекомендації відповідним органам управління центрального і місцевого рівня, спрямованих на удосконалення державної освітньої політики, посилення соціальної підтримки учасників освітнього процесу та підвищення рівня доступності для них освітніх послуг в умовах дистанційного навчання.

Ключові слова: дистанційна форма навчання; рівний доступ до освіти; доступність освіти; загальна середня освіта; пандемія; державна освітня політика; публічне управління.

ВСТУП / INTRODUCTION

Постановка проблеми. Проблема забезпечення рівного доступу громадян до освіти відповідного рівня упродовж багатьох років є предметом вивчення різних наукових дисциплін: державного / публічного управління та адміністрування, права, педагогіки, соціології, психології та ін. Рівень доступності до освіти в країні розглядається як мірило зусиль держави щодо створення умов для забезпечення права кожної людини (дитини) на освіту та виступає основним показником забезпечення якості освіти. Класичним підходом у вимірюванні рівня доступності освіти виступав підхід, що передбачав оцінку фізичної доступності закладів освіти та фінансової доступності освітніх послуг.

Цифровізація сучасної освіти та активний розвиток дистанційної (віддаленої) форми навчання стали закономірним результатом розвитку цифрових технологій у XXI столітті та їх проникнення в усі сфери життя людства. Можливість використання дистанційної форми навчання в Україні закріплено на рівні законів України «Про освіту» (2017), «Про повну загальну середню освіту» (2020), «Про вищу освіту» (2014), Положенням про дистанційну форму навчання та іншими правовими документами. У цих документах та в наукових працях дослідників дистанційне навчання розглядається як одна з можливих форм організації навчального процесу, а також як доповнення до очної форми, з метою забезпечення значно ширших можливостей для забезпечення навчально-методичного супроводу навчання.

Актуальність проблеми забезпечення доступності освіти, зокрема загальної середньої, шляхом впровадження дистанційного формату навчання зумовлена пандемією COVID-19. Спалах коронавірусної інфекції у 2019 році та її швидке поширення світом, зокрема, й в Україні, стало причиною масового і примусового переходу всіх закладів освіти на режим

дистанційного навчання (як на єдино можливий спосіб продовження навчального процесу), яке, на відміну від звичайної форми реалізації, здійснювалося переважно за допомогою тих технічних засобів і ресурсів, які знаходилися вдома в учасників освітнього процесу, в їх особистому використанні. У результаті закриття шкіл і вимушеного запровадження дистанційного навчання, за інформацією ООН [1, с. 5], величезна кількість дітей з обмеженими можливостями, з неблагополучних родин, біженців, вимушено переміщених осіб та інших вразливих і соціально незахищених категорій була позбавлена доступу до освіти, психологічної підтримки і, навіть, харчування. Різні країни демонструють суттєві відмінності у можливостях і наслідках реалізації навчання у дистанційній формі. Наприклад, упродовж II кв. 2020 року у початковій освіті зовсім припинили навчання в країнах з низьким рівнем людського розвитку 86% дітей, а в країнах з високим рівнем ІЛР – лише 20% [2].

Півторарічний досвід вимушеного глобального дистанційного навчання акцентував увагу дослідників на вивченні проблем реалізації цієї форми навчання, виявленні характерних відмінностей віддаленого навчання на різних освітніх рівнях (загальної середньої, вищої, професійно-технічної освіти та ін.) та в розрізі країн, уточненні причин обмеження доступності освіти, зокрема загальної середньої як обов'язкового рівня освіти у більшості країн світу, аналізі найбільш ймовірних і відчутних наслідків порушення рівного доступу до освіти. Зазначене зумовило необхідність перегляду чинників впливу і показників, за якими традиційно визначався рівень доступності до освіти.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз публікацій, присвячених питанням забезпечення освітнього процесу в умовах поширення пандемії COVID-19, виявив значний науковий інтерес вітчизняних і зарубіжних вчених до дослідження рівня доступності освітніх послуг для здобувачів загальної середньої освіти (ЗСО) в різних країнах, виявлення й оцінку впливу різноманітних чинників, що обмежують рівний доступ до освіти, прогнозування можливих наслідків витіснення з освітнього віртуального простору дітей з найбільш вразливих верст населення, а також формулювання на підставі емпіричних даних і аналізу ситуації рекомендацій щодо вжиття необхідних заходів, спрямованих на удосконалення діяльності центральних органів управління освітою, органів місцевої влади, керівництва закладів освіти і методичних служби у напрямі посилення спроможності системи освіти та учасників освітнього процесу реалізовувати якісне навчання у дистанційному форматі.

Дослідники O. Silva і Á. Sousa у своїй роботі «*Perception of teachers and students about teaching and learning in the period of COVID-19 pandemic*» [3] за результатами проведеного емпіричного дослідження вчителів і учнів 10-х класів португальських шкіл дійшли висновку про наявність соціальної нерівності у доступі їх до комп'ютерної техніки та Інтернету, а також надзвичайно важливе значення навчального середовища і спілкування з учнем для успішного навчання. Було виявлено, що у порівнянні з учнями вчителі більш позитивно оцінювали успішність реалізації дистанційного навчання і викладання у період соціального (фізичного) дистанціювання під час пандемії, викликаної COVID-19. Як основні недоліки процесу дистанційного навчання учні називали незначне використання підручників, фактично відсутність зворотного зв'язку з викладачами та неможливість нормальної взаємодії з однолітками.

У монографії N. Pensiero, A. Kelly та Ch. Bokhove [4] на прикладі Великої Британії розглядаються проблеми нерівності у навчанні, що були спричинені пандемією Covid-19. Аналізується роль і зусилля родин, їх здатність забезпечити навчання власних дітей у домашніх умовах. Було виявлено соціально-економічні відмінності в оцінках втрат у навчанні (освіті), яких зазнають діти залежно від того, який рівень статків має їхня родина. За оцінками вчених для учнів початкової школи освітні втрати під час карантину і вимушеного віддаленого навчання складають у середньому для дітей із забезпечених родин 24% стандартного відхилення, а для дітей з малозабезпечених та неблагополучних родин – до 31%. Для учнів середньої ланки різниця у втратах більш відчутна і складає відповідно 14% і 28% стандартного відхилення. Дослідники на основі емпіричних даних доводять визначальну роль родини у домашньому навчанні. У якості аргументації вони використовують дохід як показник здатності родини надати всі необхідні і додаткові ресурси (комп'ютер, навчальний простір, доступ до Інтернет і онлайн навчання, книги, тощо) для доступу дітей до занять і завдань, що надаються школою і вчителями під час дистанційного навчання, забезпечують їм академічну підтримку і мотивацію. Також було доведено, що на результативність дистанційного навчання дітей великий вплив спричинюють такі фактори як рівень освіти батьків і наявність вдома обох батьків, які здатні надати допомогу; наявність у дитини власного комп'ютера чи комп'ютера у спільному використанні. З урахуванням зазначених факторів впливу відмінність у кількості навчальних занять складають від 26% загального навчального навантаження для учнів початкових класів до 46% для учнів середньої школи.

Дослідження сербських вчених S. Lazić, T. Talić, D. Marinković [5] презентує результати порівняльного аналізу результатів використання е-навчання у державних і приватних школах країни. Автори зазначають відсутність суттєвих відмінностей у ставленні учнів і вчителів цих шкіл до переходу на вимушене дистанційне навчання, а також в оцінюванні його результативності. У якості рекомендацій щодо поліпшення якості дистанційного навчання вони пропонують запровадження спеціальних курсів для вчителів з питань використання цифрових ресурсів.

У статті Francesco V. Ferraro та ін. [6] наведено ситуацію із сприйняттям необхідності дистанційного навчання на півдні Італії, який сильно постраждав від наслідків пандемії. Вони зазначають, що за даними Італійського національного інституту статистики майже половина (45%) дітей і підлітків шкільного віку відчували труднощі з реалізацією дистанційного навчання, що обумовлено відсутністю в них необхідних технічних пристроїв і обладнання вдома. Дослідниками не було виявлено гендерних відмінностей у сприйнятті дистанційного навчання, водночас вони зазначають наявність більш свідомого ставлення дівчат до застосування технологій у навчанні. Одним з важливих недоліків дистанційного навчання, який здатен чинити суттєвий вплив на його результативність, є відсутність живого спілкування між учасниками. Однак, на відміну від результатів, отриманих португальськими вченими O. Silva і Á. Sousa, Francesco V. Ferraro та ін. не підтвердили погіршення відносин між учнями і вчителями під час онлайн навчання, що свідчить про розвиток нових якостей у молодого покоління при роботі з сучасними технологіями.

Важливою з точки зору аналізу ситуації із запровадженням дистанційного навчання у середній освіті є публікація про досвід домашнього навчання під час пандемії норвезьких учнів молодших класів [7]. Незважаючи на те, що Норвегія є лідером серед країн щодо оснащення шкіл інформаційно-комунікативними технологіями, асортимент засобів, якими користуються вчителі, вкрай обмежений. Результати дослідження виявили, що переважна більшість вчителів у Норвегії не мали попереднього досвіду реалізації онлайн занять і не вміли правильно поводитися з учнями. За даними аналогічних робіт, на які посилаються автори статті, аналогічна ситуація спостерігалася також в школах США і Данії. Окрім того, серйозним викликом як для норвезьких, так і для данських батьків, стала необхідність їхньої допомоги у реалізації домашнього навчання та мотивації дітей. Вчені доводять, що вимушена ізоляція учнів від звичайного навчання стала причиною посилення

відмінностей у результативності навчання дітей з різним рівнем успішності у молодших класах. На думку дослідників, при збереженні дистанційної форми навчання розрив у результатах успішності учнів в наступних класах буде посилюватися.

Проблеми і перспективи реалізації дистанційного навчання в Україні були предметом дослідження різних вітчизняних вчених. Зокрема у статті [8] автори аналізують вплив вікових і гендерних відмінностей викладачів на якість забезпечення викладання під час дистанційного навчання. Свою точку зору вони аргументують тим, що більшість вчителів в Україні – жінки, отже, перехід до дистанційного навчання примусив їх одночасно реалізовувати свої професійні обов'язки з батьківськими – надавати допомогу і підтримку власним дітям, які також знаходилися на онлайн навчанні. Другий аспект пов'язаний із старінням педагогічних кадрів, високим відсотком пенсіонерів серед вчителів, що може вступати ґрунтовною причиною недостатньої сформованості відповідних навичок володіння ІКТ та їх використання у освітньому процесі.

У статті [9] нами обґрунтовано доцільність розгляду різних видів доступності освіти (фізичної, фінансової, територіальної, економічної, інтелектуальної) як індикаторів результативності державної політики забезпечення рівного доступу до освіти на відповідному рівні освіти. За результатами проведеного аналітико-статистичного дослідження стану забезпечення доступності освіти в Україні визначено та схарактеризовано основні групи ризиків, які становлять загрозу успішній реалізації державної політики забезпечення рівного доступу до освіти, а саме: ризики, що пов'язані з політичною нестабільністю, ризики демографічного, культурного, соціально-економічного, психолого-ментального характеру, ризики, що зумовлені недостатньою компетентністю управлінських кадрів на рівні об'єднаних територіальних громад, ризики нерівності якості освітніх послуг за територіальною ознакою і площею населеного пункту.

У статті Т. Лукіної [10] зроблено спробу визначення вагомості впливу таких чинників як наявність технічних пристроїв, доступ до Інтернету та рівень сформованості цифрової компетентності учасників освітнього процесу на можливість впровадження різних організаційних моделей проведення підсумкового оцінювання – державної підсумкової атестації – здобувачів базової середньої освіти під час карантинних обмежень, спричинених поширенням COVID-19 в Україні. Проведене дослідження дало можливість дійти висновку про наявність високих ризиків порушення конституційного права дитини на освіту, принципів рівного

доступу до освіти та справедливого оцінювання під час реалізації дистанційної форми державної підсумкової атестації випускників гімназій.

МЕТА ТА ЗАВДАННЯ / AIM AND TASKS

Мета статті: на основі аналізу стану реалізації дистанційної форми навчання здобувачів загальної середньої освіти оцінити рівень забезпечення конституційного права громадян на здобуття цього освітнього освіти в Україні в умовах поширення пандемії COVID-19.

Для досягнення зазначеної мети було поставлено наступні **завдання**:

1) виявити та систематизувати найбільш поширені проблеми, що визначають зниження якості та обмеження доступу до здобуття ЗСО за дистанційною формою в Україні та інших країнах;

2) сформулювати рекомендації відповідним органам управління центрального і місцевого рівня, спрямовані на удосконалення державної освітньої політики, посилення соціальної підтримки учасників освітнього процесу та підвищення рівня доступності для них освітніх послуг в умовах дистанційного навчання.

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ / THE THEORETICAL BACKGROUNDS

Теоретичну основу дослідження складають наукові праці вітчизняних і зарубіжних учених з проблематики забезпечення рівного доступу до освіти та дистанційної форми навчання, аналітичні дослідження міжнародних гуманітарних організацій з питань освіти, правові документи України, результати соціологічних досліджень, присвячених вивченню проблем реалізації онлайн на різних рівнях освіти в умовах карантинних обмежень, викликаних поширенням пандемії.

Поняття доступності (від англ. *accessibility of education*) є доволі складним поняттям, яке, з одного боку, характеризує основний принцип державної / публічної освітньої політики, що полягає у гарантуванні державою і забезпеченні сукупності умов, які в комплексі створюють рівні можливості для здобуття освіти індивідам незалежно від чинників соціально-економічного, територіального, культурного, фізичного характеру, а з другого, – використовується як своєрідна ознака освіти, що характеризує можливість людини / дитини реалізувати впродовж життя своє конституційне право на освіту. У контексті оцінювання доступності освіти використовуються терміни: *accessibility* – як оцінка результату здобуття освіти та *affordability* – як оцінка фінансових можливостей громадян сплатити за надані освітні послуги. Науковці називають кілька

видів доступності освіти: *територіальна* як забезпечення доступу до дошкільної та загальної середньої освіти; *інтелектуальна* як можливість і здатність до засвоєння певної сукупності знань, умінь і навичок відповідно до освітніх програм і стандартів освіти; *фізична* як наявність достатньої та розгалуженої мережі закладів освіти; *фінансова* (у деяких джерелах *економічна*) як спроможність населення оплатити запропоновані освітні послуги [11, с. 114].

Доступність використовується як певний показник, за яким оцінюється результативність державного/ публічного управління освітою [12, с. 114–120] та ефективність формування й реалізації державної політики у сфері освіти [13, с. 40–44], спрямованої на всебічне задоволення освітніх потреб особистості [14, с. 85–97].

На рівень фінансової доступності освіти впливають різні чинники, зокрема стан економічного розвитку країни (величина ВВП на душу населення), рівень соціальної захищеності, особливо соціально вразливих верств населення, розвиненість фінансових механізмів оплати освітніх послуг, тощо [15, с. 563–565].

Під дистанційним навчанням розуміється «індивідуалізований процес набуття знань, умінь, навичок і способів пізнавальної діяльності людини, який відбувається в основному за опосередкованої взаємодії віддалених один від одного учасників освітнього процесу у *спеціалізованому середовищі*, яке функціонує на базі сучасних психолого-педагогічних та *інформаційно-комунікаційних технологій*» (курсив автора) [16].

Основне призначення дистанційної форми навчання у ЗСО полягає у забезпеченні громадянам можливості реалізувати конституційне право на здобуття освіти «незалежно від статі, раси, національності, соціального і майнового стану, роду та характеру занять, світоглядних переконань, належності до партій, ставлення до релігії, віросповідання, стану здоров'я, місця проживання» [Там само].

Важливу роль у розробці теоретичних аспектів проблеми забезпечення рівного доступу до освіти здобувачів освіти відіграли наукові праці Ellen Nettet Maelan, Ann Margareth Gustavsen, Espen Stranger-Johannessen та Thomas Nordahl; O. Silva та Á. Sousa; N. Pensiero, A. Kelly та Ch. Vokhove; A. Usher, О. Карпенка, Н. Левчук, Т. Лукіної, Т. Мешкової, В. Никітіна, В. Новікова та ін. Емпіричну базу для формулювання висновків про вплив різноманітних чинників на рівень доступності загальної середньої освіти та її результативність у процесі онлайн навчання склали численні опитування учасників освітнього процесу, що проводилися численними освітніми агенціями і міжнародними організаціями,

науковими установами, Службою освітнього омбудсмену України та ін. Проте, проблеми, що виникли під час реалізації дистанційної форми навчання у ЗСО в умовах пандемії, зумовили необхідність переосмислення наявних підходів і тлумачень сутності поняття доступності освіти, а також врахування значно ширшого переліку чинників, що впливають на оцінку рівня доступності освіти та результативності її реалізації в умовах карантинних обмежень, спричинених поширенням пандемії.

МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ / RESEARCH METHODS

У процесі виконання дослідження були використані методи системного і порівняльного аналізу результатів соціологічних досліджень, метод аналізу статистичних даних Державної служби статистики України, контент-аналізу, систематизації, узагальнення при вивченні наукових праць зарубіжних дослідників.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ / RESEARCH RESULTS

Вивчення питання щодо забезпечення доступності та результативності реалізації дистанційної форми навчання учнів закладів ЗСО в умовах карантинних обмежень залежить від комбінації різних чинників впливу і передбачає аналіз таких передумов, а саме наявності:

- доступу учасників освітнього процесу до Інтернету, що потребує наявності комп'ютерної техніки (смартфонів, ноутбуків, iPad та ін. цифрових гаджетів), а також надійного і якісного Інтернет-зв'язку;
- достатнього рівня сформованості цифрової компетентності учнів і вчителів;
- адаптованого до потреб вчителів електронного освітнього середовища та методичного забезпечення для проведення онлайн занять.

Про наявність визначального впливу перших двох передумов на реалізацію у дистанційної форми навчання здобувачів ЗСО свідчать результати досліджень як вітчизняних, так і зарубіжних вчених, про що йшлося вище.

Упродовж 2020–2021 років Міністерством освіти і науки України було розроблено інструктивно-методичні матеріали [17], [18], у яких зазначалося про можливість застосування так званого синхронного та асинхронного режиму оцінювання. Організація оцінювання в асинхронному режим дає можливість здобувачу освіти виконувати завдання у власному темпі та в зручній для нього час, що зменшує психологічне навантаження і сприяє більш результативній роботі. Синхронний режим передбачає співпрацю учасників освітнього процесу в реальному часі, що, свою чергу,

забезпечує можливість вчителю надавати поради та досить ефективно реалізовувати формувальне оцінювання [19]. Інструктивно-методичні матеріали містили також перелік рекомендованих освітніх платформ і сервісів для реалізації онлайн навчання, зокрема: Moodle, Google Classroom, Zoom, ClassDojo, LearningApps.org, Classtime, Microsoft Teams, Google Meet, Skype, Padlet.com та ін. Важливо, що деякі із вказаних освітніх платформ дають можливість запропонувати учням різноманітні вправи для оцінювання результатів навчання у режимі реального часу.

Незважаючи на це, масовий перехід системи ЗСО на дистанційне навчання й оцінювання здобутих учнями знань, навичок і компетентностей став справжнім викликом як для вчителів і адміністрації шкіл, так і для здобувачів освіти та їхніх батьків.

Аналіз інформаційного поля засвідчив відсутність в Україні ґрунтовних і репрезентативних моніторингових і соціологічних досліджень з проблем запровадження під час пандемії COVID-19 дистанційного навчання, зокрема у закладах ЗСО. Натомість виявлено численні онлайн опитування, які проводилися на початку запровадження карантинних обмежень в країні упродовж квітня-липня 2020 року різними науковими і громадськими організаціями і ставили за мету виявити основні недоліки та відмінності у ставленні різних груп респондентів (директорів, викладачів, учнів і батьків) до різних складових реалізації дистанційного навчання в закладах ЗСО та системи вищої освіти.

Важливим з точки зору аналізу загального стану та формулювання рекомендацій, спрямованих на поліпшення ситуації щодо реалізації навчання учнів у дистанційному форматі, є те, що у проведених онлайн опитуваннях вибірки респондентів не були випадковими, оскільки усі бажаючі взяти участь у дослідженнях мали вільний доступ до анкет. Це зумовило не лише відмінності у кількісних результатах опитувань, здійснених різними організаціями, щодо залучення здобувачів освіти і вчителів до дистанційного навчання, ступеня актуальності й поширення виявлених проблем його реалізації, а й певні суперечності в оцінках одних і тих самих подій різними учасниками дослідження, що, ймовірно, є наслідком недосконалості самих анкет. Варто також зважати на те, що участь в проведених онлайн опитуваннях не могли взяти ті учасники освітнього процесу, які з різних обставин позбавлені доступу до потрібних технічних пристроїв (цифрових гаджетів і комп'ютерів) та мережі Інтернет, отже не висловили своєї точки зору. Відповідно, об'єктивні дані стосовно реальної кількості здобувачів освіти і вчителів, які лишилися

осторонь навчального процесу, а значить, і були позбавлені права на освіту, є набагато більшими.

Неможливість дотримання репрезентативності вибірки учасників зменшила достовірність статистичних даних і вірогідність висновків, а також нівелювала певною мірою цінність отриманої інформації для вироблення політичного та управлінського рішення щодо визначення найбільш ефективних моделей дистанційного навчання в системі ЗСО в умовах карантинних обмежень в Україні.

Незважаючи на те, що в Україні з кожним роком поступово поліпшується ситуація із розширенням покриття території країни доступом до Інтернету, до сьогодні спостерігається велика відмінність у якості наданні цієї послуги в різних областях і особливо між сільськими і міськими місцевостями. Домогосподарства у великих містах майже вдвічі частіше мають доступ до Інтернету, ніж сільські домогосподарства (відповідно 80% проти 44%). Виявилось, що понад 17 тисяч з 28 тисяч населених пунктів не мають оптичних мереж взагалі, а близько 65% сіл не покриті якісним Інтернет-зв'язком. Окрім того, 40% шкіл, переважно розташованих у селах або малих містах, не мають доступу до швидкісного інтернету [20].

На сьогодні, за інформацією віце-прем'єр-міністра – міністра цифрової трансформації України, понад 5,75 млн. українців (14% населення) позбавлені доступу до якісного фіксованого широкополосного Інтернету через низьку якість (швидкість) або високу вартість послуг з його надання [21]. За даними Державної служби статистики України, у 2018 р. користувачами Інтернету були усього близько 63% громадян [22, с. 11].

Виявлена в Україні ситуація щодо наявності суттєвих відмінностей у доступі до Інтернету, а отже й до можливості брати участь у навчальному процесі у формі дистанційного навчання учнів з повних і неповних родин, а також сімей, що мають різну кількість дітей, повністю відповідає загальносвітовим і європейським тенденціям. Так у звіті Держслужби статистики України зазначається, що 71,1% родин з дітьми обмежені у доступі до Інтернету. Ці обмеження посилюються із збільшенням кількості дітей, зокрема у родинях з однією дитиною – 73,0%, з двома – 67,3%, а з трьома – 64,4%. У неповних родинях (за відсутності одного з батьків) такий доступ мали лише 60,6% сімей. Майже половина користувачів Інтернет, які мають дітей, здійснюють цей зв'язок через мобільні телефони (від 42 до 48% у залежності від місця проживання, статі та віку) [Там само]. Незважаючи на наявність доступу до Інтернету майже 62% усього населення України (за даними 2018 р.), цей показник залишається найнижчим серед усіх країн

Європи і лише наближеним до аналогічного показника по Болгарії – 64,8% [Там само, с. 30]. Незважаючи на те, що під впливом обставин деякі родини були вимушені придбати комп'ютерну техніку для того, щоб їхні діти мали можливість брати участь у дистанційному навчанні, за результатами дослідження, проведеного упродовж березня-квітня 2020 року Центром інноваційної освіти «Про.Світ», понад 9% респондентів визнали відсутність доступу до будь-яких гаджетів, а майже 6% – відсутність доступу до Інтернету [23]. Зазначене свідчить про неможливість їх участі в онлайн навчанні під час жорсткого карантину, що означає обмеження у реалізації права рівного доступу до освіти і призводить до зниження конкурентоспроможності таких дітей, а отже й, до зниження результативності дистанційної форми навчання.

Дещо оптимістичнішою за результатами дослідження, проведеного Інститутом освітньої аналітики, виявилася ситуація з оцінкою наявності технічних можливостей для здійснення дистанційного навчання в межах реалізації концепції «Нова українська школа» в учителів початкових класів. Згідно з цією інформацією переважна більшість педагогів (93,7%) заявили про наявність в них смартфона з доступом до швидкісного Інтернету (72,1%), планшету (71,5%), персонального комп'ютера (68,6%) або ноутбука (64,4%). Важливо, що суттєвої різниці у рівні забезпечення технічними засобами учителів залежно від місця розташування закладів ЗСО (у сільській чи міській місцевості) виявлено не було [24].

За інформацією Державної служби якості освіти України понад 96% директорів шкіл заявили про проведення педагогами цих закладів під час карантинних обмежень занять з використанням технологій дистанційного навчання, причому майже 76% повідомили про організацію навчальних занять з усіх предметів. Понад 85% учнів та більше 82% батьків підтвердили, що на період карантину в закладах ЗСО здійснюється дистанційне навчання з усіх предметів інваріантної складової [25].

Варто уваги зауваження про те, що у 20,1% шкіл дистанційне навчання було організоване лише з лише тими вчителями, які мали необхідні навички, технічне забезпечення і доступ до мережі Інтернет. Про це засвідчили майже 14,8% школярів та 10,2% батьків. Особливої уваги потребує той факт, що у певній частині шкіл (понад 3%) [Там само], зокрема й міських, дистанційне навчання не було організоване зовсім. Отже, дистанційним форматом не були охоплені усі предмети навчального плану, що безумовно свідчить про порушення права людини на здобуття освіти та призводить до погіршення якості освітніх результатів.

Варто зазначити, що незважаючи на наявність спільних і схожих для багатьох країн і територій проблем у реалізації навчального процесу в

онлайн режимі, конкретна ситуація з доступом шкіл, вчителів і учнів до Інтернету та організацією дистанційного навчання в Україні відрізняється в різних областях і, навіть, населених пунктах в межах однієї області. Можна припустити, що подібні відмінності зумовлені не лише рівнем економічного розвитку відповідних територіальних одиниць, а й рівнем професійної компетентності суб'єктів публічного управління на місцях та налагодженістю ефективної взаємодії між ними.

Саме через відсутність репрезентативних моніторингових досліджень отримана в ході онлайн опитувань інформація виявилася суперечливою. Так, згідно з результатами опитування директорів шкіл, найбільша кількість закладів ЗСО, у яких на початку карантину навесні 2020 року не було розпочато дистанційного навчання, знаходиться у Дніпропетровській, Житомирській та Київській областях. Педагоги також зазначили, що більше, ніж половина вчителів і шкіл у Харківській, Дніпропетровській, Житомирській областях не мали попереднього досвіду використання технологій дистанційного навчання і виявилися неготовими для його запровадження. Водночас, за інформацією тих самих директорів закладів ЗСО, найбільша кількість шкіл, у яких був попередній досвід використання елементів дистанційного навчання з окремими учнями ще до запровадження карантинних обмежень [там само], теж знаходиться у Дніпропетровській і Харківській областях.

За даними Освітнього омбудсмену України достатність і якість технічного обладнання для реалізації онлайн навчання визнали лише 66,5% опитаних батьків. Загалом за оцінками Служби освітнього омбудсмена 32,5% сімей-учасників опитування заявили про «часткову або повну відсутність технічного обладнання для дистанційної взаємодії. Серед проблем із застосуванням наявної у родині комп'ютерною технікою респонденти називали: її застарілість або непристосованість до реалізації дистанційного навчання, що впливає на погіршення показників здоров'я учнів; відсутність пристрою в індивідуальному використанні учасника освітнього процесу, необхідність ділитися ним з іншими членами родини (54% – не мають власного комп'ютера, 66% – планшету та 27% – смартфона) [26]. Припускається, що цей показник ще вищий, оскільки батьки із сільської місцевості не змогли активно долучитися до опитування через відсутність Інтернет-зв'язку та обладнання» [27, с. 216]. За даними соціологічного дослідження, що проводилося освітньою агенцією міста Києва у два етапи (на початку квітня і в перший тиждень травня 2020 року) [28] у столиці – найбільшому місті країни, мешканці якого відповідно інформації Держслужби статистики мають

кращі умови доступу до Інтернету, – дистанційним навчанням охоплено лише 78% школярів.

Не менш важливою передумовою і чинником впливу на організацію та ефективність оцінювання результатів навчальної діяльності учнів, як зазначалося, є рівень сформованості в учасників освітнього процесу цифрової компетентності та готовності навчатися у дистанційному форматі. За даними Державної служби якості освіти України у 55,5% шкіл дистанційне навчання було проблемою, 47,5% вчителів, які брали участь в опитуванні, визнали, що раніше не використовували у своїй педагогічній діяльності технології дистанційного навчання, а 35,3% вказали на наявність незначного досвіду. Зазначене певною мірою пояснює причини, через які багатьом вчителям було проблематично організувати не лише різнопланове і ефективне оцінювання результатів навчання учнів, а й забезпечити весь навчальний процес у режимі онлайн [29].

За даними Інституту інформаційних технологій і засобів навчання НАПН України, переважна більшість вчителів, шкіл, учнів та адміністрації закладів ЗСО виявили низький рівень готовності (від 1 до 3 за 5-ти бальною шкалою оцінювання) до реалізації дистанційного навчання загалом і до застосування різноманітних можливостей освітніх платформ зокрема [30].

Для більшості педагогів запровадження дистанційної форми навчання у системі ЗСО стало викликом, що спонукав їх до розвитку професійної компетентності, самовдосконалення та творчого пошуку. Переважна більшість вчителів побачила доцільність і готовність доповнення у подальшому звичайного режиму очного навчання дистанційним форматом, можливостями електронного навчання, використанням цифрових освітніх технологій, тощо.

Вчителі демонстрували усвідомлення необхідності власного саморозвитку й вдосконалення своїх професійних навичок (майже 90% респондентів), які пов'язані із реалізацією дистанційного навчання за допомогою сучасних онлайн сервісів. Педагоги проранжували різні джерела інформації щодо можливих курсів підвищення кваліфікації за ступенем популярності та інформативності наступним чином: соціальні мережі – 76,3%, сайт МОН – 69,4%, сайти обласних інститутів післядипломної педагогічної освіти (ОІППО) – 38,1%, повідомлення від адміністрації закладів освіти, де працюють вчителі – майже 66% [там само].

Значна кількість педагогів скаржилася на відсутність або недосконалість (незручність) інструктивних матеріалів щодо правил використання тих чи інших освітніх платформ і цифрових сервісів,

зазначали недостатність занять, консультацій з ознайомлення з цими засобами реалізації дистанційного навчання. Відповідно, така ситуація зумовила більш активне використання вчителями можливостей звичних і знайомих соціальних мереж та інших ресурсів для реалізації дистанційного навчання. Однак, результативність такого навчання визначалася технічними можливостями освітньої платформи або онлайн сервісу, який використовувався учасниками навчального процесу.

За даними, що отримані в ході онлайн опитувань різних груп респондентів (вчителів, директорів, батьків і учнів), незаперечні переваги у частоті використання у 2020 році продемонстрували платформи Google classroom, ZOOM, YouTube, електронна пошта та соціальна мережа Viber. Однак, із зазначеного переліку лише платформа Google Classroom дає можливість організувати ефективний зворотний зв'язок і синхронне оцінювання результатів навчання без залучення додаткових технічних засобів і процедур. За даними аналогічних опитувань у 2021 році виявлено певні зміни у розподілі популярності освітніх платформ і сервісів серед педагогів, а саме: частота застосування ZOOM зросла на 30%, Padlet – на 18,2%, Flipped Classroom – на 11,6%, JitsiMeet – на 8,8%, платформа закладу ЗСО – на 10%, Edmodo і CiscoWebex – на 3,3 %. Водночас, спостерігається зменшення частоти використання Skype – на 23,7%, WhatsApp – на 9,3%, Telegram – на 7,1%, Viber – на 5,2% [31], що є свідченням удосконалення навичок використання цифрових інструментів учасниками освітнього процесу.

Виявлена ситуація свідчить про те, що в ході дистанційного навчання в умовах карантинних обмежень в Україні:

- відбулася зміна структури навчального заняття та зміщення акцентів у бік посилення контрольної функції за рахунок всіх інших (розвивальної, мотивуючої, тощо);
- фактично втрапилася можливість для реалізації активних та інтерактивних форм навчальної взаємодії учнів, в результаті якої мали б формуватися навички взаємооцінювання і самооцінювання навчальних досягнень.

Таким чином, аналіз набутого упродовж 2020–2021 років досвіду використання у закладах ЗСО дистанційної форми навчання виявив низку проблем управлінського, правового, організаційного, технологічного, фінансового та ін. характеру, вирішення яких потребує удосконалення відповідних механізмів управління ЗСО та розробки ефективних моделей його реалізації, а також суттєвих змін у системі професійної підготовки педагогічних кадрів. Варто зауважити, що порівняння результатів опитувань вчителів у 2020 і 2021 роках щодо проблем, з якими вони

стикаються під час реалізації онлайн навчання, засвідчило їх практичну незмінність. Більш актуальним стала проблема реалізації дистанційного навчання у початковій школі, що зумовлено неготовністю і нездатністю учнів молодших класів до самостійної організації власного навчання, а також погіршення якості надання освітніх послуг [Там само], що ймовірно пов'язане із втомою вчителів.

Проблеми *політико-правового характеру*:

- відсутність системи моніторингу освітніх проблем та якості ЗСО з регіональною розгалуженою структурою для своєчасного і оперативного збору достовірної репрезентативної інформації про стан освітньої системи та досягнуті результати освітньої діяльності для миттєвого реагування органів місцевої влади та адміністрації закладів ЗСО;
- неможливість вироблення ефективної освітньої політики у сфері ЗСО, як національної, так і регіональної, через відсутність достовірної і оперативної аналітико-статистичної інформації про якість і доступність освіти;
- відсутність нормативно-правових документів щодо визначення санітарно-гігієнічних норм з проведення навчальних занять у дистанційному режимі для учнів різних вікових категорій;
- відсутність нормативно-правових документів з визначення норм щодо обсягів навчального навантаження і оплати праці педагогів з підготовки до навчальних занять (зокрема створення необхідного методичного забезпечення) і перевірки учнівських робіт під час дистанційного режиму організації навчального процесу;
- відсутність пільгових тарифів або різних форм компенсацій учителям і родинам учнів, які навчаються у дистанційному режимі на період дії карантину, за використання Інтернет-трафіку.

Проблеми *технічного характеру*:

- невідповідність якості та категорії комп'ютерного приладдя, що знаходиться у персональному використанні більшості вчителів і учнів, потребам реалізації онлайн навчання;
- відсутність постійного Інтернет-зв'язку належної якості на значній території та у великій кількості учасників освітнього процесу.

Проблеми *технологічного характеру*:

- неможливість використання певних платформ і сервісів через нестиковки з версіями і можливостями програмного забезпечення на гаджетах (переважно смартфонах) користувачів;
- ускладнення в опануванні навчального матеріалу та виконанні контрольних робіт учнями через необхідність використання ними кількох

освітніх платформ і месенджерів відповідно до вибору і можливостей вчителів та відсутність єдиної уніфікованої освітньої платформи, принаймні регіонального рівня, сумісну з різними версіями програмного забезпечення;

- неузгодженість у часі трансляції уроків по телебаченню та YouTube з розкладом занять, зокрема, й контрольних, на місцях.

Проблеми *професійного характеру*:

- невідповідність рівня сформованості цифрової компетентності переважної більшості учасників освітнього процесу потребам реалізації дистанційного навчання;

- відсутність у переважної більшості вчителів і учнів навичок реалізації та участі у дистанційному навчанні;

- недостатність / відсутність інструктивно-методичного забезпечення українською мовою щодо правил застосування усіх можливостей онлайн освітніх платформ та інших сервісів для реалізації результативного дистанційного навчання;

- надмірне навантаження вчителів через необхідність самостійного опрацювання технології використання цифрових ресурсів, розробки завдань та перевірки контрольних і самостійних робіт учнів, що надсилаються у різний спосіб через електронну пошту та соціальні мережі;

- обмеження можливостей педагогів у професійному спілкуванні та обміні досвідом щодо реалізації дистанційного навчання.

Проблеми *морально-етичного характеру*:

- неможливість в технічному плані проконтролювати дотримання учнями норм і принципів академічної доброчесності під час виконання домашніх і контрольних робіт.

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ / CONCLUSIONS AND PROSPECTS FOR FURTHER RESEARCH

Узагальнюючи викладене вище, можна зробити наступні висновки:

1. Відсутність на сьогодні репрезентативних і достовірних статистичних даних щодо особливостей і проблем запровадження дистанційної форми навчання у системі ЗСО в Україні під час карантинних обмежень, пов'язаних із поширенням пандемії, – з одного боку, та посилення повноважень місцевої влади і керівників закладів ЗСО щодо здійснення управління освітніми системами, – з іншого, призвели до перекладання відповідальності за організацію навчального процесу в цей період на директорів шкіл, що, відповідно зменшило ефективність ухвалених ними управлінських рішень. Зазначене обумовлює необхідність

Міністерству освіти і науки України спільно з місцевими органами управління освітою *сформувати/ відновити систему моніторингу якості освіти з розгалуженою територіальною структурою*. Це забезпечило б можливість виявлення достовірних фактів та об'єктивного оцінювання відмінностей і проблем у забезпеченні регіональних (обласних, районних, міських) систем освіти необхідними ресурсами для реалізації з урахуванням територіальних, кадрових, культурних, професійних та інших особливостей [32, с. 16–20].

2.3 метою зменшення навчального навантаження на учнів та удосконалення системи обліку роботи вчителя під час дистанційного навчання Міністерству освіти і науки України *визначити і затвердити нові норми часу на виконання різного роду навчальних і професійних завдань учасниками освітнього процесу, а також розробити санітарно-гігієнічні вимоги щодо організації та часу проведення навчальних занять для учнів різних вікових категорій в онлайн режимі*. Пропонується також розробити *нове Положення про дистанційне навчання в закладах ЗСО з урахуванням кращого світового досвіду онлайн навчання під час карантинних обмежень, виявлених недоліків та уроків його реалізації в Україні*.

3. Використання вчителями освітніх онлайн платформ та інших сервісів на власний розсуд відповідно до уподобань та технічних можливостей призвело до того, що учні середніх і старших класів вимушені опановувати навички роботи в кількох програмних середовищах, що значно збільшило обсяги навчального навантаження, емоційні зриви та посилило їх невпевненість у власних силах. З оглядом на це, достатньо обґрунтованим і доцільним вважаємо за необхідне Міністерству освіти і науки разом з Міністерством цифрової трансформації та органами місцевої влади *забезпечити створення єдиної уніфікованої освітньої платформи, принаймні регіонального рівня, сумісної з різними версіями програмного забезпечення персональних комп'ютерів, з можливостями оцінювання в синхронному режимі, з єдиними вимогами користування та розміщенням на ній всіх необхідних навчальних та контрольних матеріалів*.

4. Виявлено суттєві відмінності (за місцем проживання, типами населених пунктів, рівнем доходів домогосподарств, кількістю дітей у родині та ступенем її повноти) різних верств населення в Україні у доступі до Інтернету та якості його технічних характеристик. Дана ситуація *заважає на сьогодні запровадити єдину електронну платформу для організації онлайн навчання у ЗСО*. У зв'язку з цим цілком обґрунтованим завданням, що має стратегічне значення і надзвичайну вагу, є

запровадження системи заходів, спрямованих на максимально повне та якісне покриття Інтернет-зв'язком усієї території України.

5. Виявлено, що для України, як і для інших країн світу та Європи, характерна нерівність у доступі до Інтернету родин з дітьми, яка посилюється із збільшенням кількості дітей та у неповних родинах. Така ситуація є підставою для розробки і впровадження певних соціальних програм підтримки родин з дітьми та надання їм технічних і фінансових можливостей для підвищення рівня доступності для них дистанційної форми навчання.

6. Результати проведених опитувань вчителів засвідчили необхідність удосконалення роботи системи післядипломної педагогічної освіти та розширення можливостей неформальної освіти педагогів. Накопичений досвід науково-практичної та педагогічної діяльності закладів післядипломної педагогічної освіти, рівень довіри до них споживачів, звичність і зручність комунікації з ними педагогів підтверджується результатами опитування, проведеного Інститутом інноваційних технологій і засобів навчання НАПН України у 2021 році. З оглядом на це, виявляється доцільним *посилити матеріально-технічну базу ОППО для можливості надання ними якісних сучасних освітніх послуг з підвищення рівня цифрової компетентності учителів закладів ЗСО, розвитку в них навичок реалізації дистанційного навчання та використання різноманітних онлайн сервісів і освітніх платформ.* Водночас запропонувати ОППО розробити оновлений перелік конкурентних програм тематичних курсів, тренінгів, короткотермінових семінарів і програм підвищення кваліфікації з даної тематики.

Перспективи подальших досліджень. З урахуванням окреслених у статті проблем забезпечення доступності ЗСО у дистанційній формі, досвіду реалізації онлайн навчання в інших країнах та необхідності забезпечити оперативне реагування органів публічного управління на виклики освітньої системи відповідного рівня вважаємо перспективним проведення досліджень з:

1) визначення оновленого переліку показників і критеріїв оцінювання рівня доступності освіти, який би враховував випадки надзвичайних ситуацій, зокрема й карантинних обмежень, зумовлених пандемією;

2) розробки й обґрунтування організаційних, правових та інших механізмів взаємодії суб'єктів публічного управління освітою на місцевому рівні щодо створення необхідних умов для забезпечення рівного доступу громадян до якісних освітніх послуг у дистанційній формі в період

карантинних обмежень, епідеміологічних небезпек та інших катаклізмів, а також дотримання вимог обов'язковості та безоплатності цього освітнього рівня.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ / REFERENCES (TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

- [1] Policy brief: education during COVID-19 and beyond. *Union Nations*. [Online]. Available: https://www.un.org/development/desa/dspd/wp-content/uploads/sites/22/2020/08/sg_policy_brief_covid-19_and_education_august_2020.pdf
- [2] United Nations Development Programme (UNDP). COVID-19 and human development: Assessing the crisis, envisioning the recovery. *Human Development Perspectives, 2020*. New York: UNDP. [Online]. Available: <http://hdr.undp.org/en/hdp-covid>
- [3] O. Silva, Á. Sousa, «Perception of teachers and students about teaching and learning in the period of COVID-19 pandemic», *Proceedings of ICERI 2020 Conference, 9th-10th November, 2020*, PP. 4832–4838. [Online]. Available: https://repositorio.uac.pt/bitstream/10400.3/5686/1/Silva_article2_ICERI2020.pdf
- [4] N. Pensiero, A. Kelly, Ch. Bokhove, *Learning inequalities during the Covid-19 pandemic: how families cope with home-schooling: Monograph (Working Paper)*. University of Southampton, 2020. DOI: <https://doi:10.5258/SOTON/P0025>
- [5] S. Lazić, T. Talić, D. Marinković, «E-Learning in Secondary Schools in the Republic of Srpska and Improvement Suggestions in COVID-19 Setting». In: S. Bauk, S. D. Ilčev; Eds. *The 1st International Conference on Maritime Education and Development*. Springer, Cham., 2021. DOI: https://doi.org/10.1007/978-3-030-64088-0_32
- [6] F. V. Ferraro, F. I. Ambra, L. Aruta, M. L. Iavarone, «Distance Learning in the COVID-19 Era: Perceptions in Southern Italy», *Education Sciences*, Vol. 10, no. 12, p. 355, 2020. DOI: <https://doi.org/10.3390/educsci10120355>
- [7] E. N. Maelan, A. M. Gustavsen, E. Stranger-Johannessen, Th. Nordahl, «Norwegian students' experiences of homeschooling during the COVID-19 pandemic», *European Journal of Special Needs Education*, Vol. 36, no. 1, pp. 5–19, 2021. DOI: [DOI:10.1080/08856257.2021.1872843](https://doi.org/10.1080/08856257.2021.1872843)
- [8] O. Kurok, G. Lucenko, O. Povstyn, O. Lutsenko, «Features of Distance Education in Ukraine during the Covid-19 Pandemic: Problems and Prospects», *Universal Journal of Educational Research*, Vol. 8, no. 11, pp. 5498–5504, 2020. DOI: [DOI: 10.13189/ujer.2020.081153](https://doi.org/10.13189/ujer.2020.081153)

- [9] Т. О. Лукіна, «Загрози реалізації державної політики протидії обмеженню рівного доступу до освіти в Україні», *Вісник післядипломної освіти: зб. наук. праць. Серія «Управління та адміністрування»*, Вип. 9(38), 100 с., с. 10–33, 2019. DOI: [https://doi.org/10.32405/2522-9958-9\(38\)-10-33](https://doi.org/10.32405/2522-9958-9(38)-10-33)
- [10] Т. О. Лукіна, «Державна підсумкова атестація випускників гімназій в умовах карантинних обмежень освітнього процесу», *Вісник післядипломної освіти: зб. наук. праць. Серія «Соціальні та поведінкові науки»*, Вип. 13(42), с. 169–202, 2020. DOI: [https://doi.org/10.32405/2522-9931-2020-13\(42\)-169-202](https://doi.org/10.32405/2522-9931-2020-13(42)-169-202)
- [11] Т. О. Лукіна, «Доступність освіти», *Освіта дорослих: енциклопедичний словник*; В. Г. Кремень, Ю. В. Ковбасюк, Ред. Київ, Україна, 2014, с. 114.
- [12] Т. О. Лукіна, «Доступність освіти як показник результативності державного управління освітою в Україні», *Вісник НАДУ*, Вип. 3, с. 114–120, 2013. [Електронний ресурс].
Доступно: <http://visnyk.academy.gov.ua/wp-content/uploads/2014/02/2013-3-19.pdf>
- [13] Т. О. Лукіна, «Реалізація освітньої державної політики України: аспект доступності освіти», *Статистика України*, № 4, с. 40–44, 2003.
- [14] Т. О. Лукіна, «Реалізація державної освітньої політики щодо розвитку особистісно-орієнтованої освіти», *Педагогіка і психологія*, № 3, с. 85–97, 2004.
- [15] Т. О. Лукіна, «Рівний доступ до освіти», *Енциклопедія державного управління*, у 8 т.; Ю. В. Ковбасюк, Ред. та ін. Київ, Україна: Вид-во НАДУ, Т. 4, с. 563–565, 2011.
- [16] Міністерство освіти і науки України. (2013, квіт. 25). *Наказ № 466 «Про затвердження Положення про дистанційне навчання» (із змінами, внесеними згідно з наказами Міністерства освіти і науки від 01.06.2013, № 761, від 14.07.2015 та № 1115 від 08.09.2020)*. [Електронний ресурс].
Доступно: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0703-13#Text>
- [17] Міністерство освіти і науки України. (2020, серп.11). *Лист № 1/9-430 «Щодо методичних рекомендацій про викладання навчальних предметів у закладах загальної середньої освіти у 2020/2021 навчальному році»*. [Електронний ресурс].
Доступно: <https://drive.google.com/file/d/1Tfbfkl0WbluOdexEU5BrygG93Vi7nH-r/view>
- [18] Міністерство освіти і науки України. (2020, квіт. 16). *Лист № 1/9-213 «Щодо проведення підсумкового оцінювання та організованого завершення 2019–2020 навчального року»*. [Електронний ресурс].
Доступно: https://osvita.ua/legislation/Ser_ospv/72975/

- [19] А. Лотоцька, О. Пасічник, *Організація дистанційного навчання в школі: метод. рек.* Київ, Україна, 2020. [Електронний ресурс]. Доступно: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/metodichni%20recomendazii/2020/metodichni%20recomendazii-dustanciyna%20osvita-2020.pdf>
- [20] О. Сирбу, Ю. Назаренко, І. Когут, «Коронавірус та освіта: аналіз проблем і наслідків пандемії», *CEDOS, 05 лист.*, 2020. [Електронний ресурс]. Доступно: <https://cedos.org.ua/researches/koronavirus-ta-osvita-analiz-problem-i-naslidkiv-pandemii/>
- [21] М. Федорів, «Понад 5,5 мільйонів українців не можуть отримати якісний фіксований інтернет», *Українська правда*, 30 лип., 2020. [Електронний ресурс]. Доступно: <https://www.pravda.com.ua/columns/2020/07/30/7261199>
- [22] Державна служба статистики України. Доступ домогосподарств України до Інтернету (за даними вибіркового опитування домогосподарств, проведеного у січні 2019 року), *Статистичний збірник*. Київ, Україна, 2019, 45 с. [Електронний ресурс]. Доступно: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2019//zb_Internet_2018.pdf
- [23] Дослідження стану реалізації дистанційного навчання в Україні (березень – квітень 2020 р.), *Центр інформаційної освіти ПРО.СВІТ*, 2020. [Електронний ресурс]. Доступно: https://nus.org.ua/wp-content/uploads/2020/05/Research2020_ProSvit_MF1.pdf
- [24] Дослідження щодо готовності педагогічних працівників до реалізації Концепції Нової української школи, *Аналітичний звіт. МОН, Інститут освітньої аналітики*. Київ, Україна, 2020, 47 с. [Електронний ресурс]. Доступно: https://iea.gov.ua/wp-content/uploads/2020/10/13.-Teachers_Report_2020.pdf
- [25] Державна служба якості освіти України, *Аналітична довідка щодо організації дистанційного навчання у закладах загальної середньої освіти в умовах карантину (за результатами онлайн-анкетування учасників освітнього процесу)*. [Електронний ресурс]. Доступно: <http://www.sqe.gov.ua/images/materials>
- [26] Результати опитування батьків «Навчання дітей під час карантину», *Освітній омбудсмен України*, 08–13 квітня 2020 р. [Електронний ресурс]. Доступно: <https://eo.gov.ua/wp-content/uploads/2020/04/Rezultaty-opytuvannia-22Navchannia-ditey-pid-chas-karantynu22.pdf>
- [27] Освіта в Україні: виклики та перспективи, *Інформаційно-аналітичний збірник*. МОН, ДНУ «Інститут освітньої аналітики». Київ, 2020, 293 с.

- [Електронний ресурс]. Доступно: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/serpneva-konferencia/2020/metod-zbirka-osvita-ta-covid-2020.pdf>
- [28] О. Онищенко, «За дверима “дистанційки”». *РО.ua. Освітній портал*, 18 травня, 2020. [Електронний ресурс].
Доступно: <https://dt.ua/EDUCATION/za-dverima-distanciyki-347954.html>
- [29] О. Радчук, «Навчальний рік в онлайн: про наслідки змін в освіті у період карантину», *Слово і діло. Аналітичний портал*, 15 січня 2021. [Електронний ресурс].
Доступно: <https://www.slovoidilo.ua/2021/01/15/kolonka/aleksandr-radchuk/suspilstvo/navchalnyj-rik-onlajni-pro-naslidky-zmin-osviti-period-karantynu>
- [30] О. В. Овчарук, І. В. Іванюк, *Результати онлайн опитування «Потреби вчителів у підвищенні фахового рівня з питань використання цифрових засобів та ІКТ в умовах карантину»: аналітичні матеріали». Київ, Україна, 2020. [Електронний ресурс].
Доступно: <https://lib.iitta.gov.ua/719908/>*
- [31] І. В. Іванюк, О. В. Овчарук, «Результати онлайн опитування готовність і потреби вчителів щодо використання цифрових засобів та ІКТ в умовах карантину: 2021. Аналітичний звіт. Київ, Україна. [Електронний ресурс]. Доступно: <https://lib.iitta.gov.ua/724564/>
- [32] Т. О. Лукіна, «Моніторинг як механізм інформаційного забезпечення управління якістю освіти», *Тестування і моніторинг*, № 12, с. 16–20, 2007.

DISTANCE EDUCATION IN GENERAL SECONDARY EDUCATION IN UKRAINE: AVAILABILITY AND EFFICIENCY IN A PANDEMIC

Tetyana Lukina,

DS (Dr. Hab.) in Public Administration, Professor,
Chief scientific officer of the Department of Monitoring
and Quality Assessment of General Secondary Education
Institute of Pedagogy of the National Academy of
Pedagogical Sciences of Ukraine.
Kyiv, Ukraine.

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3802-6666>
tata_lukina@ukr.net

Abstract. The article provides an analytical review of the current state of ensuring the availability of general secondary education in the process of implementing distance learning in a pandemic due to the spread of COVID-19. Based on the generalization of the state statistics data of Ukraine, the

results of numerous surveys of participants in the educational process, empirical studies of foreign scientists, a set of prerequisites necessary to ensure the implementation of the constitutional right to education, including general secondary, provided in a distance form, was found and reasonably. Among them: the availability of the necessary technical equipment for students and teachers, free and equal access to high-quality and reliable Internet communications; a sufficient level of digital literacy of participants in the educational process; availability of an electronic educational environment adapted to the needs of teachers and students and high-quality methodical support for conducting online classes. It was revealed that there are significant restrictions common for most countries of the world in the possibilities of attracting people from rural areas to distance learning during a pandemic, children from families with two or more children, as well as those who do not have a personal computer or laptop for personal use, as well as older teachers. The need to restore in Ukraine a system for monitoring the quality of education with a branched territorial structure due to the lack of representative information on topical problems of the implementation of distance learning is noted. An analysis of the experience gained during 2020–2021 of using distance learning in general secondary education institutions revealed a number of problems of a political, legal, technical, technological, professional and moral and ethical nature. A number of recommendations were formulated to the relevant government bodies at the central and local levels, aimed at improving the state educational policy, strengthening social support for participants in the educational process and increasing the level of accessibility of educational services for them in the context of distance learning.

Keywords: distance learning; equal access to education; accessibility of education; general secondary education; pandemic; state educational policy; public administration.

ДИСТАНЦИОННОЕ ОБУЧЕНИЕ В ОБЩЕМ СРЕДНЕМ ОБРАЗОВАНИИ В УКРАИНЕ: ДОСТУПНОСТЬ И РЕЗУЛЬТАТИВНОСТЬ В УСЛОВИЯХ ПАНДЕМИИ

Лукина Татьяна Александровна,

доктор наук по государственному управлению, профессор,
главный научный сотрудник отдела мониторинга и оценки
качества общего среднего образования
Института педагогики НАПН Украины.

Киев, Украина.

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3802-6666>

tata_lukina@ukr.net

Аннотация. В статье представлен аналитический обзор современного состояния обеспечения доступности общего среднего образования в процессе реализации дистанционного обучения в условиях пандемии, вызванной распространением COVID-19. На основе обобщения данных государственной статистики Украины, результатов многочисленных опросов участников образовательного процесса, эмпирических исследований зарубежных ученых обнаружена и обоснована совокупность предпосылок, необходимых для обеспечения реализации конституционного права на образование, в том числе общее среднее, предоставляемое в дистанционной форме. Среди них: наличие у учащихся и учителей необходимого технического оборудования, свободного и равного доступа к качественной и надежной Интернет-связи; достаточный уровень цифровой грамотности участников образовательного процесса; наличие адаптированного к нуждам учителей и учеников электронного образовательной среды и качественного методического обеспечения для проведения онлайн занятий. Выявлено наличие общих для большинства стран мира существенных ограничений в возможностях привлечения к дистанционному обучению во время пандемии лиц из сельской местности, детей из семей, имеющих двух и более детей, а также тех, кто не имеют в личном пользовании персонального компьютера или ноутбука, а также учителей старшего возраста. Отмечена необходимость восстановления в Украине системы мониторинга качества образования с разветвленной территориальной структурой из-за отсутствия репрезентативной информации об актуальных проблемах реализации дистанционного обучения. Анализ

приобретенного в течение 2020–2021 годов опыта использования в учреждениях общего среднего образования дистанционной формы обучения выявил ряд проблем политико-правового, технического, технологического, профессионального и морально-этического характера. Сформулирован ряд рекомендации соответствующим органам управления центрального и местного уровня, направленных на совершенствование государственной образовательной политики, усиления социальной поддержки участников образовательного процесса и повышение уровня доступности для них образовательных услуг в условиях дистанционного обучения.

Ключевые слова: дистанционная форма обучения; равный доступ к образованию; доступность образования; общее среднее образование; пандемия; государственная образовательная политика; публичное управление.

REFERENCES (TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

- [1] Policy brief: education during COVID-19 and beyond. Union Nations. [Online]. Available: https://www.un.org/development/desa/dspd/wp-content/uploads/sites/22/2020/08/sg_policy_brief_covid-19_and_education_august_2020.pdf
- [2] United Nations Development Programme (UNDP). COVID-19 and human development: Assessing the crisis, envisioning the recovery. Human Development Perspectives, 2020. New York: UNDP. [Online]. Available: <http://hdr.undp.org/en/hdp-covid>
- [3] O. Silva, Á. Sousa, «Perception of teachers and students about teaching and learning in the period of COVID-19 pandemic», Proceedings of ICERI 2020 Conference, 9th-10th November, 2020, PP. 4832–4838. [Online]. Available: https://repositorio.uac.pt/bitstream/10400.3/5686/1/Silva_article2_ICERI2020.pdf
- [4] N. Pensiero, A. Kelly, Ch. Bokhove, Learning inequalities during the Covid-19 pandemic: how families cope with home-schooling: Monograph (Working Paper). University of Southampton, 2020. DOI: <https://doi:10.5258/SOTON/P0025>
- [5] S. Lazić, T. Talić, D. Marinković, «E-Learning in Secondary Schools in the Republic of Srpska and Improvement Suggestions in COVID-19 Setting». In: S. Bauk, S. D. Ilčev; Eds. The 1st International Conference on Maritime Education and Development. Springer, Cham., 2021. DOI: https://doi.org/10.1007/978-3-030-64088-0_32
- [6] F. V. Ferraro, F. I. Ambra, L. Aruta, M. L. Iavarone, «Distance Learning in the

- COVID-19 Era: Perceptions in Southern Italy», *Education Sciences*, Vol. 10, no. 12, p. 355, 2020. DOI: <https://doi.org/10.3390/educsci10120355>
- [7] E. N. Maelan, A. M. Gustavsen, E. Stranger-Johannessen, Th. Nordahl, «Norwegian students' experiences of homeschooling during the COVID-19 pandemic», *European Journal of Special Needs Education*, Vol. 36, no. 1, pp. 5–19, 2021. DOI: [DOI:10.1080/08856257.2021.1872843](https://doi.org/10.1080/08856257.2021.1872843)
- [8] O. Kurok, G. Lucenko, O. Povstyn, O. Lutsenko, «Features of Distance Education in Ukraine during the Covid-19 Pandemic: Problems and Prospects», *Universal Journal of Educational Research*, Vol. 8, no. 11, pp. 5498–5504, 2020. DOI: [10.13189/ujer.2020.081153](https://doi.org/10.13189/ujer.2020.081153)
- [9] T. O. Lukina, «Zahrozy realizatsii derzhavnoi polityky protydii obmezhenniu rivnogo dostupu do osvity v Ukraini», *Visnyk pisliadyplomnoi osvity: zb. nauk. prats. Seriiia «Upravlinnia ta administruvannia»*, Vyp. 9(38), 100 s., s. 10–33, 2019. DOI: [https://doi.org/10.32405/2522-9958-9\(38\)-10-33](https://doi.org/10.32405/2522-9958-9(38)-10-33)
- [10] T. O. Lukina, «Derzhavna pidsumkova atestatsiia vypuskniv himnazii v umovakh karantynnykh obmezhen osvitnoho protsesu», *Visnyk pisliadyplomnoi osvity: zb. nauk. prats. Seriiia «Sotsialni ta povedinkovi nauky»*, Vyp. 13(42), s. 169–202, 2020. DOI: [https://doi.org/10.32405/2522-9931-2020-13\(42\)-169-202](https://doi.org/10.32405/2522-9931-2020-13(42)-169-202)
- [11] T. O. Lukina, «Dostupnist osvity», *Osvita doroslykh: entsyklopedychnyi slovnyk*; V. H. Kremen, Yu. V. Kovbasiuk, Red. Kyiv, Ukraine, 2014, s. 114.
- [12] T. O. Lukina, «Dostupnist osvity yak pokaznyk rezultatyvnosti derzhavnoho upravlinnia osvitoiu v Ukraini», *Visnyk NADU*, Vyp. 3, s. 114–120, 2013. [Elektronnyi resurs].
Dostupno: <http://visnyk.academy.gov.ua/wp-content/uploads/2014/02/2013-3-19.pdf>
- [13] T. O. Lukina, «Realizatsiia osvitnoi derzhavnoi polityky Ukrainy: aspekt dostupnosti osvity», *Statystyka Ukrainy*, № 4, s. 40–44, 2003.
- [14] T. O. Lukina, «Realizatsiia derzhavnoi osvitnoi polityky shchodo rozvytku osobystisno-orientovanoi osvity», *Pedahohika i psykholohiia*, № 3, s. 85–97, 2004.
- [15] T. O. Lukina, «Rivnyi dostup do osvity», *Entsyklopediia derzhavnoho upravlinnia*, u 8 t.; Yu. V. Kovbasiuk, Red. ta in. Kyiv, Ukraine: Vyd-vo NADU, T. 4, s. 563–565, 2011.
- [16] Ministerstvo osvity i nauky Ukrainy. (2013, kvit. 25). Nakaz № 466 «Pro zatverdzhennia Polozhennia pro dystantsiine navchannia» (iz zminamy, vneseny my zghidno z nakazamy Ministerstva osvity i nauky vid 01.06.2013, № 761, vid 14.07.2015 ta № 1115 vid 08.09.2020).

- [Elektronnyi resurs].
Dostupno: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0703-13#Tex>
- [17] Ministerstvo osvity i nauky Ukrainy. (2020, serp.11). Lyst № 1/9-430 «Shchodo metodychnykh rekomendatsii pro vykladannia navchalnykh predmetiv u zakladakh zahalnoi serednoi osvity u 2020/2021 navchalnomu rotsi». [Elektronnyi resurs].
Dostupno: <https://drive.google.com/file/d/1Tfbfkl0WbluOdexEU5BrygG93Vi7nH-r/view>
- [18] Ministerstvo osvity i nauky Ukrainy. (2020, kvit. 16). Lyst № 1/9-213 «Shchodo provedennia pidsumkovoho otsiniuvannia ta orhanizovanoho zavershennia 2019–2020 navchalnogo roku». [Elektronnyi resurs].
Dostupno: https://osvita.ua/legislation/Ser_osv/72975/
- [19] A. Lototska, O. Pasichnyk, Orhanizatsiia dystantsiinoho navchannia v shkoli: metod. rek. Kyiv, Ukraina, 2020. [Elektronnyi resurs].
Dostupno: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/metodichni%20recomendazii/2020/metodichni%20recomendazii-dustanciyna%20osvita-2020.pdf>
- [20] O. Syrбу, Yu. Nazarenko, I. Kohut, «Koronavirus ta osvita: analiz problem i naslidkiv pandemii», CEDOS, 05 lyst., 2020. [Elektronnyi resurs].
Dostupno: <https://cedos.org.ua/researches/koronavirus-ta-osvita-analiz-problem-i-naslidkiv-pandemii/>
- [21] M. Fedoriv, «Ponad 5,5 milioniv ukraintsiiv ne mozhut otrymaty yakisnyi fiksovanyi internet», Ukrainska pravda, 30 lyp., 2020. [Elektronnyi resurs].
Dostupno: <https://www.pravda.com.ua/columns/2020/07/30/7261199>
- [22] Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy. Dostup domohospodarstv Ukrainy do Internetu (za danymy vybirkovoho opytuvannia domohospodarstv, provedenoho u sichni 2019 roku), Statystychnyi zbirnyk. Kyiv, Ukraina, 2019, 45 s. [Elektronnyi resurs].
Dostupno: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publict/kat_u/2019//zb_Internet_2018.pdf
- [23] Doslidzhennia stanu realizatsii dystantsiinoho navchannia v Ukraini (berezen – kviten 2020 r.), Tsentр informatsiinoi osvity PRO.SVIT, 2020. [Elektronnyi resurs]. Dostupno: https://nus.org.ua/wp-content/uploads/2020/05/Research2020_ProSvit_MF1.pdf
- [24] Doslidzhennia shchodo hotovnosti pedahohichnykh pratsivnykiv do realizatsii Kontseptsii Novoi ukrainskoi shkoly, Analitychnyi zvit. MON, Instytut osvitnoi analityky. Kyiv, Ukraina, 2020, 47 s. [Elektronnyi resurs].
Dostupno: https://iea.gov.ua/wp-content/uploads/2020/10/13.-Teachers_Report_2020.pdf

- [25] Derzhavna sluzhba yakosti osvity Ukrainy, Analitychna dovidka shchodo orhanizatsii dystantsiinoho navchannia u zakladakh zahalnoi serednoi osvityv umovakh karantynu (za rezultatamy onlain-anketuvannia uchasykyv osvitnoho protsesu). [Elektronnyi resurs].
Dostupno: <http://www.sqe.gov.ua/images/materials>
- [26] Rezultaty opytuvannia batkiv «Navchannia ditei pid chas karantynu», Osvitnii ombudsmen Ukrainy, 08–13 kvitnia 2020 r. [Elektronnyi resurs].
Dostupno: <https://eo.gov.ua/wp-content/uploads/2020/04/Rezultaty-opytuvannia-22Navchannia-ditey-pid-chas-karantynu22.pdf>
- [27] Osvita v Ukraini: vyklyky ta perspektyvy, Informatsiino-analitchnyi zbirnyk. MON, DNU «Instytut osvitnoi analityky». Kyiv, 2020, 293 s. [Elektronnyi resurs].
Dostupno: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/serpneva-konferencia/2020/metod-zbirka-osvita-ta-covid-2020.pdf>
- [28] O. Onyshchenko, «Za dveryma “dystantsiiky”». PO.ua. Osvitnii portal, 18 travnia, 2020. [Elektronnyi resurs].
Dostupno: <https://dt.ua/EDUCATION/za-dverima-distancyki-347954.html>
- [29] O. Radchuk, «Navchalnyi rik v onlaini: pro naslidky zmin v osviti u period karantynu», Slovo i dilo. Analitchnyi portal, 15 sichnia 2021. [Elektronnyi resurs].
Dostupno: <https://www.slovoidilo.ua/2021/01/15/kolonka/aleksandr-radchuk/suspilstvo/navchalnyi-rik-onlaini-pro-naslidky-zmin-osviti-period-karantynu>
- [30] O. V. Ovcharuk, I. V. Ivaniuk, Rezultaty on-lain opytuvannia «Potreby vchyteliv u pidvyshchenni fakhovoho rivnia z pytan vykorystannia tsyfrovyykh zasobiv ta IKT v umovakh karantynu»: analitchni materialy». Kyiv, Ukraina, 2020. [Elektronnyi resurs].
Dostupno: <https://lib.iitta.gov.ua/719908/>
- [31] I. V. Ivaniuk, O. V. Ovcharuk, «Rezultaty onlain opytuvannia hotovnist i potreby vchyteliv shchodo vykorystannia tsyfrovyykh zasobiv ta IKT v umovakh karantynu: 2021. Analitchnyi zvit. Kyiv, Ukraina. [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <https://lib.iitta.gov.ua/724564/>
- [32] T. O. Lukina, «Monitorynh yak mekhanizm informatsiinoho zabezpechennia upravlinnia yakistiu osvity», Testuvannia i monitorynh, № 12, s. 16–20, 2007.

*Стаття надійшла до редакції
12 квітня 2021 року*